Vår problematiske arv

En refleksjon over kirkens forhold til «de andre»

Av dialogprest Iselin Jørgensen og daglig leder Hanna Barth Hake, Kirkelig dialogsenter i Oslo.

E-post: kd@kirkeligdialogsenter.no

«Hvorfor skal dere kristne alltid kontrastere dere fra andre og sette dem i et negativt lys? Hvorfor skal dere fortsette i hundrevis av år med å snakke om jødedommen i negasjoner, som det dere tar avstand fra?» Spørsmålene kom i en samtale med representanter fra Det Mosaiske Trossamfund (DMT), og eksemplene kom på løpende bånd: Johannesevangeliet som konsekvent omtaler fariseere og de som drepte Jesus som «jødene», Jesus som selv var jøde som fratas egen identitet, Det gamle testamente som blir sett på som noe «avleggs» og på mange måter erstattet av Jesu nye måte å tenke på.

Den konkrete bakgrunnen for utfordringen Den norske kirke fikk fra den jødiske minoriteten i Norge, var en elevundersøkelse i Oslo skolen som viste klart og tydelig at «jævla jøde» er et vanlig skjellsord blant unge. DMT ville vite hva Den norske kirke ville gjøre med dette faktum i kirkens arbeid med tusenvis av unge mennesker som hver uke kommer til konfirmantopplegg og annet ungdomsarbeid. I tillegg hadde DMT også et ønske om mer refleksjon rundt bibeltekster som jøder gang på gang opplever at blir problematisk tolket av kirken.

Hvordan kunne vi svare på utfordringen? Vårt valg ble å utarbeide et undervisningsmaterieell, «Homo – hore – jøde – terrorist – svarting» – sier vi (Kirkelig dialogsenter i Oslo 2013/2018), i håp om at dette ville hjelpe ansatte i menighetene til å jobbe med tematikken i konfirmantundervisningen og i annet ungdomsarbeid. Som et pedagogisk grep valgte vi å ha de problematiske skjellsordene med i tittelen, fordi vi håper å bidra til at trollet kan sprekke i sola. For å svare på bestillingen måtte vi gå inn i både skjellsordbruk og hvordan vi omtaler andre, men også ta et oppgjør med kirkens problematiske historie når det gjelder behandlingen av jøder og andre minoriteter. I det følgende presenterer vi noe av grunnlagstenkningen for dette materiellet samt refleksjoner over forholdet mellom selvkritikk og dialog.

VÅR PROBLEMATISKE ARV

Opp gjennom historien har kirken hatt et behov for å avgrense seg teologisk fra «de andre», og for å definere hvem som har en «sann tro». En slik avgrensing ser vi allerede i nytestamentlige tekster på varierende måter. Flere av disse tekstene ble skrevet i en tid da ulike grupper kjempet om hvem som hadde den

rette forståelsen av den samme religiøse arven og tradisjonen. Dette ga seg blant annet utslag i en identitetsskapende polemikk som vi finner spor av i tidlige nytestamentlige tekster. Avgrensingen fra «de andre» er dermed sterkt knyttet til utarbeidelsen av det som ble våre første kristne tekster.¹ Når vi nå, i vår tid, leser og bruker disse tekstene, er det viktig å huske på hvilken tid de ble skrevet i. Fra denne perioden og fram til i dag har mye skjedd. I dag er kirken en sterk majoritetsreligion i vårt samfunn, og polemikken som er nedfelt i tekstene fra denne perioden, virker dermed ganske annerledes hvis vi som majoritet bruker den og retter den mot minoriteter. Når kirken forkynner og bruker hellige tekster i dag, er utfordringen å gjøre det på en måte som ikke fortegner, karikerer eller rakker ned på andre religioner. For å være troverdige må vi også kunne ta et oppgjør med hvordan disse tekstene har vært brukt tidligere, og se på vår egen tradisjon med et selvkritisk blikk.

Vi som kirke har dessverre en lang historie med fordommer, hat, vold og forfølgelse av annerledes troende. Dette er selvsagt ikke hele historien. Det er også mange som har gjort det de kan for å beskytte minoriteter. Kirken er heller ikke den eneste institusjonen med en slik bakgrunn. Like fullt: det er en problematisk del av vår arv, og det at andre også har en slik historie, gjør ikke vårt ansvar mindre. En særlig utfordring for kirken er forholdet til jødene og jødedommen. Vår viktigste reformator, Martin Luther, var svært polemisk og hatsk i sin retorikk i forhold til jødene, særlig i skriftet *Om jødene og deres løgner* (1543). De siste årenes Luther-forskning har avdekket at utfallene han hadde mot jødene, er sterkt knyttet til hans teologiske tenkning (Aschim og Rasmussen 2016: 346). Flere kirker har tatt klar avstand fra denne delen av den lutherske arven. Vi opplever likevel at mange – ubetenksomt – bruker en del av den samme argumentasjonen i undervisning og forkynnelse, og det kan se ut som om denne argumentasjonen er et underliggende mønster i teologisk grunntenkning.² For å kunne endre dette er det viktig å øve seg på å gjenkjenne disse mønstrene, og bli klar over hvordan disse brukes.

TRE MOTIVER

Hvis en skal se nærmere på hva som kjennetegner det kristne jødehatet, kan det være nyttig å se på teologen Katharina von Kellenbachs arbeid.³ Hun bruker begrepet *antijudaisme* og sier det er særlig tre motiver som kjennetegner kristen *antijudaisme* (Kellenbach 1994: 39–55):

1 For mer om dette, se "*Homo – hore – jøde – terrorist – svarting*" – sier vi, s. 20

2 For mer om dette, se Gunnar Haalands artikkel i antologien "*Dialogteologi på norsk*", ss. 85–92

3 I det følgende kommer vi kort inn på hovedtrekkene ved de enkelte motivene. Denne fremstillingen er ikke utfyllende, og for mer informasjon henviser vi til artiklene til Gitte Buch-Hanssen, Gunnar Haaland og Sven Thore Kloster i antologien "*Dialogteologi på norsk*".

1. *Kontrastmotivet*: Jødedommen kjennetegnes som den negative antitesen til kristendommen (jødisk dom vs. kristent løfte, jødisk lov vs. kristen nåde, osv.)

2. *Syndebukkmotivet*: Jødene er ansvarlige for Kristi død. De er predestinert til å være skyldige.

3. *Prologmotivet*: Jødedommen legger bare grunnlaget gjennom Det gamle testamentet for kristendommen, og er sånn sett en «relikvie», en ikke-levende tro.

Kontrastmotivet er godt synlig i kristne kretser i dag. I en identitetsbyggingsprosess brukes både historie, samfunnsforhold, personlige narrativer og andre faktorer for å skille grupper fra hverandre. Folk som representerer alle religioner, livssyn og ideologier kan ha tendenser til å identifisere seg bort fra andre på en negativ måte. Det som skjer er ofte da at formidlingen preges av et dualistisk: «Vi har rett, og de andre tar feil». «Vi er gode, de andre er onde». «Vi forstår, de andre forstår ikke». Denne fellen må en være seg bevisst. Det er klart vi er forskjellige, og det er selvsagt lov å fortelle hva en tror er riktig, men ufullstendige karikeringer kan få svært problematiske (og til og med farlige) utfall.

Som majoritetskirke må vi tørre å la oss utfordre og se kritisk på egen historie og praksis når vi blir oppmerksomme på bruk av kontrasteringer. Et eksempel på en slik selvkritikk finner vi innenfor feministteologisk forskning, der kristne feministteologer som for eksempel Marianne Bjelland Kartzow (Kartzow 2004: 149–162) og Kwok Pui-lan (2005) har mange refleksjoner rundt hvordan feministteologien de første årene gjorde de samme feilene som de kritiserte andre for å gjøre. På 70-tallet kunne en kalle Jesus for den første feminist som radikalt brøt barrierer og møtte kvinner på en helt annen måte enn hans samtidige. Det viser seg å være feil, han var ikke den eneste. Dessuten var det også på den tiden forskjell på kvinner og deres status, avhengig av for eksempel økonomi, familie og yrke. Uten kontakt med jødiske feminister som problematiserte det historiske i kontrasteringer knyttet til patriarkatet i Jerusalem, er det ikke sikkert denne selvkritikken hadde funnet sted.⁴

Syndebukkmotivet som betegner jødene som Jesu drapsmenn, hører til den kristne tradisjon. Dette er ikke særlig synlig i forkynnelsen i Den norske kirke i dag, selv om det finnes eksempler på det.⁵ Hvis vi går helt tilbake til de nytestamentlige skriftene, finner vi en del negativ omtale av de som blir betegnet som «jødene». Påskefortellingen hos evangelisten Johannes fremstiller «jødene»

4 For videre lesing, se for eksempel Amy-Jill Levine 2007: *The Misunderstood Jew: The Church and the Scandal of the Jewish Jesus*. San Francisco: HarperOne

5 For eksempel: <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11544191-olav-vikse-jul-i-palestina>

som hovedansvarlige for henrettelsen av Jesus. F.eks. sies det i Johannes 19,14–15a (vår utheving): «Det var helgften før påske, omkring den sjette time. Pilatus sier da til jødene: «Se, her er kongen deres!» Men de ropte: «Bort med ham, bort med ham! Korsfest ham!»». I Matteus sin versjon av lidelseshistorien kan vi lese at «forsamlingen» av mennesker ropte «La blodet hans komme over oss og våre barn.» (Matteus 27,25). Dette har skapt grobunn for en tidlig og omfattende kristen antijudaisme. Senere i historien har dette lagt grunnlag for massiv antisemittisme med katastrofale følger for jødiske enkeltmennesker, grupper, institusjoner og eiendom. Hvorfor er «jødene» omtalt på denne måten i tekster i Det nye testamentet?

Det er ulike teorier på hvorfor tekstene er som de er. Mange vil hevde at det er resultat av interne og stedsspesifikke stridigheter mellom de Jesus-troende jødene (de tidligste kristne) og andre jødiske retninger – som da blir stemplet som «jøder» i tekstene. Det er også verdt å merke seg at det greske ordet som på norsk blir oversatt til «jøde», også kan oversettes «judeer». Når Johannesevangeliet omtaler «jødene» som Jesu motstandere, handler det ofte, dog ikke alltid, om det jødiske lederskapet i Jerusalem i Judea (se f.eks. Johannes 7,1; 7,13; 18,14). Bruken av begrepet «jødene» som Jesu motstandere gjennom hele Johannesevangeliet ser ut til å være et litterært virkemiddel brukt i en konkret kontekst, i det johanneiske miljøet. Som en del av Johannesevangeliets antisemittiske virkningshistorie har dette imidlertid blitt tolket til å gjelde alle jøder til alle tider, og slik har teksten nærret jødehatet opp gjennom kirkens historie. Dette er det viktig å være klar over og ta avstand fra.

Prologmotivet, eller *erstatningsmotivet* som det kan kalles, er et virkemiddel vi ser at kristne forkynnere og trosopplærere, ofte uten å tenke over det, bruker når de forteller om hva som er unikt med kristendommen. Som nevnt i innledningen til denne artikkelen, opplever jøder selv at jødedommen blir definert kun ut fra Det gamle testamente, og ikke som en levende religion med flere tekster, retninger og tolkningstradisjoner. Ifølge denne tenkningen, som kan defineres som erstatningsmotivet, henger jødene igjen i Det gamle testamente, og i tillegg blir tekstene tolket i lys av kristen teologi. Jesu formuleringer «dere har hørt det er sagt, men jeg sier dere» siteres ofte som begrunnelse på det nye ved Jesu budskap. De kristne forstås som den nye pakts folk, til forskjell fra den gamle pakts folk. Denne tenkningen er det viktig å ta et oppgjør med da den inneholder en rekke faktafeil. For det første var Jesus selv en jødisk opprører blant flere andre. For det andre har jødedommen alltid vært en levende religion, der diskusjon og meningsbrytning er en etablert praksis.

«DE ANDRE» – SELVKRITIKK OG DIALOG

At representanter for kirken ikke er bevisste nok på hvordan de omtaler «de andre», mener vi er et stort problem som det er for lite refleksjon rundt. Dette gjelder både i det vi har behandlet her, vårt forhold til jødene, men også i omtale av grupper som muslimer og rom. HL-senterets holdningsundersøkelse blant befolkningen fra 2017 viser at fiendtligheten mot muslimer er omfattende og skummel.⁶ Også her har kirken en historie som ikke skal bagatelliseres.⁷ Dette mener vi derfor det er viktig å jobbe med i Den norske kirkes trosopplæring. Og som HL-senterets undersøkelse viser, så er eldre mennesker ofte mer fordomsfulle enn de yngre. Bevisstgjøring rundt negative fordommer og rasisme må derfor ikke begrenses til trosopplæringen fra 0 til 18, men være en del av trosopplæringen fra vugge til grav. Ulike religioners behandling av de andre kan også med fordel tematiseres i skolen, men her kreves det varsomhet. Det beste ville kanskje være om representanter og lederskap fra tros- og livssynssamfunnene selv kunne reflektere kritisk rundt egen historie og væremåte?

En selvkritisk refleksjon er ikke bare viktig i forhold til å ta oppgjør med tidligere tenkning, væremåte og historiske forhold. Det å ha et selvkritisk blikk åpner opp for en tilnærming til andre preget av ydmykhet og åpenhet for at vi ikke alltid gjør ting rett eller har alle svarene. Dette er med på å bygge tillit i relasjonene til «de andre». Ved å være åpne for at vi kan ta feil og lytte til «de andres» refleksjoner og synspunkter, gir vi rom for at deres erfaringer kan påvirke oss. Det gjør oss sårbare, men det gjør også relasjonen sterkere. Vår erfaring er dessuten at det også gir «de andre» en mulighet til og et rom for å være selvkritiske på egen historie og væremåte.

Selvkritikk er et nødvendig og viktig element i dialogrelasjonene til «de andre». Det er også viktig i seg selv – vi risikerer stadig å trå feil. Det er ikke nødvendigvis galt i seg selv å identifisere oss selv i kontrast til andre, det er kanskje tvert imot nødvendig for oss mennesker å gjøre nettopp det. Problemet oppstår når vi bruker negative kontrasteringer («vi har rett, de tar feil») eller kontrasteringer basert på feil fakta eller historisk ukorrekt grunnlag. Da er det viktig å både ha en stadig selvkritisk refleksjon, men også å være åpne for å bli korrigert av de som rammes av våre kontrasteringer.

I vår tid er det viktig å finne ut av hvem vi er som kirke i forhold til samfunnet generelt og andre tros- og livssynssamfunn spesielt, og uten å kontrastere andre negativt. Vi håper kirken framover vil finne måter å arbeide med dette på som gir både historisk bevissthet og hjelp til å bedre se egne fordommer og tilkortkommenheter i møte med «de andre».

6 Rapporten viser for eksempel at 34,1 prosent av befolkningen har utpregede fordommer mot muslimer (*Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017*, s. 8)

7 Les mer i «Homo – hore – jøde – terrorist – svarting» – sier vi, eller i HL-senterets publikasjoner om disse folkegruppene.

LITTERATUR

- Aschim, Per Kristian og Tarald Rasmussen (red.), 2016: «Reformasjon nå. Luther som utfordring og ressurs for Den norske kirke»
- Fagerli, Beate, Anne Hege Grung, Sven Thore Kloster og Line M. Onsrud (red.), 2016. «Dialogteologi på norsk», Verbum akademisk
- Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017*. Rapport fra Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) på oppdrag fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD). Hoffmann, Christhard og Moe, Vibeke (red.)
- «Homo – hore – jøde – terrorist – svarting» – sier vi. Et ressursmaterieell om antise-mittisme, muslimfiendtlighet og rasisme mot rom til bruk i Den norske kirke, Kirkelig dialogsenter i Oslo, 2018
- Kartzow, Marianne Bjelland. *Anti-jødiske elementer i feministiske NT-studier*, Norsk Teologisk tidsskrift 03/2004 (Volum 105), s149–162
- Kellenbach, Katharina von, 1994. *Anti-Judaism in Feminist Religious Writings*, Georgia: Scholars Press Atlanta
- Kwok Pui-lan, 2005. «Postcolonial Imagination & Feminist Theology», SCM Press London